

*View Over the Balkan Peninsula
Поглед над Балканите*

ПОЛУСАМОСТОЯТЕЛНИ ВЛАДЕНИЯ В СЕВЕРОЗАПАДНИТЕ БЪЛГАРСКИ ЗЕМИ ОТ КРАЯ НА XII ДО НАЧАЛОТО НА XIV В.

Христин Лалев

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Статията има за цел да представи появилите се в северозападните български земи полусамостоятелни владения през периода края на XII – началото на XIV в. Направен е опит да се потърсят закономерностите в политическите процеси през посочения период в този район от българската етническа територия. С оглед на факта, че през XIV в., под една или друга форма, единствено Видинска област е част от българската държава, основните изводи за края на разглеждания период са направени за политическото развитие на тази територия. Формираният в края на XIII и началото на XIV в. политически модел е посочен като основна предпоставка за бъдещото развитие на областта през средата и втората половина на XIV в.

Keywords: Vidin; separatism; Ivan Alexander

Политическото развитие на северозападните български територии, които през периода от края на XII до началото на XIV в. включвали Белградска, Браничевска и Видинска област, било наситено от появата на редица полусамостоятелни владения. Фактът, че тази територия била разположена в граничната зона на няколко държави, които си оспорвали контрола над нея, способствал за развитието на тези процеси, които по своята същност представлявали частен случай на разпространилия се по същото време на Балканите сепаратизъм. В края на XII в. северозападните български територии били обект на спор между Унгария и Византия, впоследствие те станали повод за конфликт между Унгария и България, а от края на XIII в. в съревнованието успешно се намесила и Сърбия. Спорадичните прояви на сепаратизъм в началото на разглеждания период постепенно се превърнали в тенденция към неговия край. Сериозна роля в протичащите процеси изиграла и слабостта на българската държава, която през втората половина на XIII в. изпаднала в тежка политическа криза. Това допринесло центробежните сили да надделеят над централизаторските стремежи на българските царе. Целта на настоящата разработка е

да представи възникналите в северозападните български земи в периода от края на XII до началото на XIV в. сепаратистични владения и да потърси спецификите на така формирания се политически модел, детерминирани от натрупването на определени обстоятелства, които впоследствие предопределили политическото развитие на Българския северозапад в периода след началото на XIV в. (период, в който под прекия или непрекия контрол на българската държава в този регион бил само град Видин и прилежащите му територии).

Сепаратизмът е едно от явленията, които съпътстват българския политически живот в периода от кр. на XII до нач. на XIV в. Неговото зараждане на Балканите в края на XII в. тръгва от Византия (Kaimakamova, 2002: 303 – 304; Radich, 1986: 172 – 176). Това било тясно свързано със задълбочаването на кризата в империята по това време. Основни фактори за появата на това явление в живота на империята били: отслабването на императорската власт при управлението на императорите Андроник I Комнин (1183 – 1185), Исак II Ангел (1185 – 1195) и Алексий III Ангел (1195 – 1203), разпадането на темната организация и развитието на едрото светско земевладение.

В развитието на сепаратизма по българските земи могат да бъдат обособени няколко етапа, които са ясно очертани в изследване на Г. Николов (Nikolov, 2005: 71 – 78). Първият етап (1186 – 1207) се отличавал с неустойчивост на самостоятелните владения. С редки изключения сепаратистите по българските земи от това време се появявали на политическата сцена като отцепници от византийската власт и в тази връзка подпомагали освободителното движение на първите Асеневци. Това дава основание на Г. Николов да окачестви процеса през този етап като положителен за българския политически живот (Nikolov, 2005: 73). С оглед на това можем да констатираме също, че възникването на владенията било резултат от развитието на сепаратизма във Византия и неговите проявления по териториите, населени с българи. Вторият етап обхваща периода 1207 – 1230 г. Сепаратистичните владения вече били пожизнени и до 1218 г. били насочени срещу българския цар в Търново, а след това останало само владението на Алексий Слав (Nikolov, 2005: 73). За третия етап (1230 – 1241) изворите не споменават ясно обособени сепаратистични владения. Счита се, че след битката при Клокотница през 1230 г. на политическия сепаратизъм в българското царство бил сложен край. Г. Николов нарича етапа период на „скрит сепаратизъм“. Според него зачатъците на сепаратизма в българското царство били запазени, за да се развият отново в следващите десетилетия (Nikolov, 2005: 74). Основание за такова твърдение той намира в Дубровнишката грамота на цар Иван Асен II, в която не се споменават някои от големите области на Българското царство – Родопската, Средецката, Черноморската. Като цяло обаче, силата на централната власт през този период била тази, която значително ограничила центробежните тенденции в българската държава. През четвъртия етап (1241 – 1280) отново появилият се сепара-

тизъм в българските земи се отличавал с някои нови елементи: сепаратистите изявили претенции към царския престол в Търново (Ростислав Михайлович, Мицо, Яков Светослав), те започнали да сечат собствени монети, което било израз на политическата им независимост (Мицо, Яков Светослав), много по-голяма била и обвързаността на отделните владения с чужди и враждебни на Българското царство сили (Nikolov, 2005: 74 – 75). През петия етап (1280 – 1323 г.) територията на сепаратистичните владения обхванала почти половината от територията на Българското царство (Nikolov, 2005: 75). Наблюдават се и някои нови елементи в еволюцията на сепаратизма като явление по българските земи, като например поява на ново самостоятелно владение чрез отделяне от друго такова. Сепаратистичните владения от този период имали твърде продължителен живот, което било свързано и с предаване на властта от брат към брат (владението с център Копсис) или от баща към син (Видинското владение на Шишман) (Nikolov, 2005: 76). През този етап нарастнала относителната тежест на сепаратистите във вътрешния живот на Българското царство. Двама от господарите на такива владения дори успели да станат български царе – Смилец (1292 – 1298) и Михаил III Шишман (1323 – 1330). За пръв път през този период имаме и сведения в изворите за водене на война между две владения (Nikolov, 2005: 76).

Първото известие за възникване на самостоятелно владение в Северозападна България е от началото на XIII в. В три писма от кореспонденцията на папа Инокентий III (1198 – 1216) се споменава княз Белота. Писмата се датират от 1202 – 1203 г.¹⁾ От оскъдните сведения в тях можем да заключим, че Белота е бил управител на самостоятелно владение в Българския северозапад и се намирал в тесни връзки с цар Калоян (1197 – 1207). Предполага се, че владението на Белота е било в района на крепостта Браничево (Nikolov, 2011: 183 – 190; Bozhilov, 1977: 71 – 81). Как е възникнало това владение и каква е била неговата съдба, обаче остава неизвестно поради липса на извори. Според някои изследователи подобно на сепаратистите в Македония и Родопската област (Добромир Хриз, Иванко и Йоан Спиридонаки) това владение играло роля при процеса на освобождаване на българските земи в северозападна посока (Nikolov, 2011: 185 – 186).

С оглед на оскъдността на изворовата база единствено сведенията за развитието на политическата ситуация в района биха могли да ни дадат евентуална представа за причините за появата на това владение. След 1064 г., когато унгарците превземат Белград при едно нападение срещу Византия, никаква видима промяна по тези земи не настъпва чак до 1183 г. (Petrov, 1957: 84 – 92). Те твърдо остават притежание на империята. През 1183 г. Белградско и Браничевско са завладени от унгарците при поредното им нападение срещу Византия. Унгарската власт в тези области се задържа до 1185 г., когато по силата на сключен договор те са върнати на империята като зестра на унгарската прин-

песа Маргарита, която се омъжва за византийския император Исак II Ангел (1185 – 1195; 1203 – 1204). Така Белград и Браничево отново влизат в пределите на империята. Те остават византийско притежание поне до 1195 г. Какво е станало със споменатите области след тази година, има разногласия сред историците. Първоначално П. Ников развива тезата, че през 1195 г. унгарците се възползвали от детронирането на Исак II Ангел и завзели тези територии, които задържали до 1202 г., когато били прогонени от там от българите (Nikov, 1922: 8 – 9). Впоследствие той променя първоначалния си възглед и счита, че византийската власт в региона се задържа чак до 1201 г., когато по силата на сключения мирен договор между Византия и България при цар Калоян Белград, Браничево и Ниш били отстъпени на българската държава (Nikov, 1930: 96 – 153). Д. Цухлев се присъединява към първоначалното становище на Ников и отнася присъединяването на тези земи от България към 1202 г. (Tzuhlev, 1932: 108). В. Златарски не дава конкретен отговор на този въпрос, като се задоволява да отбележи само, че „не се знае“ кога тези територии били присъединени към България (Zlatarski, 1994: 149). П. Петров използва сведенията в една спорна по своето датиране унгарска грамота, за да подкрепи хипотезата, че българите сложили ръка върху Белград, Браничево и Видин още през 1195 г. (Petrov, 1957: 88 – 90). Според него през същата тази година унгарците спазили договорката си с Византия за обща атака срещу българите и нападнали България. Но тъй като византийският поход от юг не се състоял, защото император Исак II Ангел бил свален в момента, когато се готвел да тръгне на война, унгарците трябвало да се сблъскат с цялата сила на Асеневици. Те били отблъснати и като резултат Видин, Белград и Браничево останали без сериозна защита. Така тези области били присъединени към България още през 1195 г. (Petrov, 1957: 88 – 90). Доколкото тази хипотеза се основава единствено на спорната унгарска грамота (чиято дата на издаване е в средата на XII в. и всъщност е запазена в по-късен препис от втората половина на XIII в.), тя остава недоказуема въз основа на наличните извори. Въпреки че определя доводите на П. Петров като „неубедителни“, Ив. Божилов се съгласява в основни линии с неговото виждане за съдбата на северозападните български земи (Bozhilov, 1977: 80). Различно мнение изказва и Хр. Димитров, който счита, че през 1195 г. унгарците присъединили Белградска област, а българите завзели Браничевска, Нишка, Видинска и Софийска област (Dimitrov, 1998: 125).

Изследователите приемат, че към 1195 г. Видин вече бил в пределите на българската държава. Доказателство за това е фактът, че византийският митрополит на града бил принуден да избяга, тъй като предпочел да остане верен на византийските църковни структури (Nikolova, 1997: 212). Възниква въпросът дали районът на Белград и Браничево е бил присъединен към България през същата година и под чия власт са се намирали тези територии.

Прави впечатление, че Белота се титулува в писмото си до папата „княз“ (princeps) – титла, с която го определя и папата в своето писмо до него. Трябва да се отбележи, че тази титла не се употребява официално в България през разглеждания период (Pantev & Bozhilov, 2008: 62 – 63)²⁾. Това би следвало да означава, че Белота сам се е титулувал така. При това положение генезисът на неговото владение не би трябвало да се търси във връзка с въстаническите действия на Асеновци, а по-скоро със специфичното развитие на политическата ситуация в конкретния регион. Какво е било то?

През 1189 г., когато кръстоносците на Фридрих Барбароса се появяват на Балканите, именно при Белград и Браничево те навлизат на византийска територия (Koycheva, 2004: 149; Gagova, 2004: 75). След като преминават през контролираните от византийците Белградско и Браничевско, при движението си по Диагоналния път кръстоносците достигат до Ниш, където за тяхна изненада ги посрещат не византийски чиновници, а сръбските бунтовници, водени от братята Стефан Неман, Срацимир и Мирослав (Koycheva, 2004: 149). Това означава, че към лятото на 1189 г. сърбите били успели да прекъснат връзката на Белград и Браничево с Константинопол. Неманичите били завладели земите около Ниш и чак до София (Gagova, 2004: 88). След като кръстоносците напуснали пределите на Балканите, освободеният от тяхното присъствие византийски император Исак II Ангел предприел действия, които довели до това, че през 1190 г. в околностите на Ниш сърбите били разбити от византийската армия и били принудени да напуснат окупираните земи (Angelov, 1968: 206 – 207). Така Диагоналният път бил отворен и връзката на Белград и Браничево с византийската столица била възстановена. Това положение обаче не се задържало дълго. След победата на българите срещу Исак II Ангел в Тревненския проход през 1190 г. войските на Асеновци преминали в настъпление, навлезли в областта на Средец и Ниш и проникнали дълбоко по долината на р. Струма. Средец бил превзет към 1194 г., а опитът за византийска контраатака завършил с тежко поражение за византийците при Аркадиопол през същата година (Zlatarski, 1994: 80; Angelov & Cholpanov, 1994: 104 – 105). Така Белград и Браничево за пореден път се оказали откъснати от имперския център Константинопол. С оглед на така създалото се положение можем да предположим, че местното население (което било преобладаващо българско) само е поело политическите дела в ръцете си и е прогонило византийската администрация, която все още се задържала в района. Явен приоритет за Асеновци по това време била войната срещу Византия в южна посока и те нямало как да изпратят сериозни войскови части към Северозапада. Така се е стигнало до формиране на полусамостоятелното владение, начело с Белота, което би следвало да се предположи, че е инициатива на местното българско население. Косвено доказателство за това е и вероятният български произход на Белота (Bozhilov, 1977: 71 – 81). Моментът, в който може да се разположи това съби-

тие, е след овладяването на Видин от Асеновци около 1195 г. Наличието на полусамостоятелното владение на Белота в следващите години свидетелства за това, че тази територия не била пряко завладяна от войските на братята Асеновци, както предполагат някои изследователи. Ако тези територии бяха пряко завладени от армията на Асен и Петър, то едва ли в тях би се обособило такова владение. Аналогия можем да потърсим с действията на Добромир Хриз в югозападна посока. Въпреки че неговите действия били в тясна връзка с въстанието на Асеновци, в крайна сметка, и при него се стига до формиране на полусамостоятелно владение. От тази гледна точка, появата на владението на Белота може да се разглежда по-скоро като резултат от разпада на Византия в края на XII в. и развитието на сепаратистичните тенденции по нейните земи. Тази особеност била характерна за генезиса на повечето подобни владения по българските земи по това време.

Като следваща проява на центробежните сили в тази зона можем да разглеждаме бунта срещу цар Борил (1207 – 1218), избухнал във Видинско през второто десетилетие на XIII в. Съществуват различни предположения за конкретната дата на този бунт. Според някои изследователи (Nikov, 1912: 121 – 134; Zlatarski, 1994: 304 – 305; Tzankova-Petkova, 1978: 96; Bozhilov, 1994: 71,76) той избухнал през 1211 г. Никой от поддръжниците на тази хипотеза обаче не посочва убедителни аргументи в нейна подкрепа³). Други автори (Dancheva-Vasileva, 1985: 107; Dimitrov, 1998: 126). предлагат по-късна датировка – към 1213 – 1214 г. С оглед развитието на събитията по-логично изглежда второто предположение, тъй като при потушаването на този бунт българският цар поискал помощ от унгарците, а България влязла в съюзни отношения с Унгария през 1213 г. (Dimitrov, 1998: 126; Dancheva-Vasileva, 1985: 107). По-вероятно е да се допусне, че Борил е потърсил унгарска помощ, когато съюзът с Унгария вече е бил сключен, отколкото в годините, преди това да стане факт. Унгарците изпратили войски, които след упорито сражение превзели Видин и го върнали на Борил (Kuzev & Gjuzelev, 1981: 107). Известия за тези събития се съдържат в една унгарска грамота, издадена от крал Бела IV (1235 – 1270)⁴). От текста на грамотата научаваме, че първо унгарските войски разбили армията на бунтовниците, предвождана от трима кумански главатари, а след това превзели Видин. Явно, този опит за откъсване на територия от българската държава бил продиктуван от куманската активност в граничната зона между двете страни – Унгария и България. Що се отнася до Белград и Браничево, при управлението на Борил те попаднали под унгарска власт и били върнати отново в пределите на българската държава в началото на управлението на цар Иван Асен II (1218 – 1241).

След възкачването на престола на цар Иван Асен II и засилването на българската държава сепаратизмът по българските земи значително ограничил своите прояви. За района на Северозапада сепаратистичните тенденции били

потиснати за няколко десетилетия и появата на нови сепаратистични владения в тази зона се наблюдава през втората половина на XIII в., когато централната власт в Търново отслабнала и държавата изпаднала в тежка криза. Едно от първите проявления на кризата било загубата на значителни територии, част от които били и земите в Крайния северозапад – Белградско и Браничевско, които отново попаднали под властта на Унгария.

В средата на XIII в. в българо-унгарските отношения се появила нова фигура – руският княз Ростислав Михайлович. С неговото име се свързва и откъсването на Видин от българската държава. Той напуснал Русия заради татарското нашествие и в 1243 г. се установил в Унгария. Там станал зет на унгарския крал Бела IV и получил от него назначение за бан на областта Мачва, в която влизали Белград, а вероятно и Браничево (Pantev & Bozhilov, 2008: 64). Руският княз се намесил активно в българските дела, след като неговата дъщеря (която се падала внучка на крал Бела IV) се омъжила за цар Михаил II Асен (1246 – 1256) (Bozhilov & Gjuzelev, 1999: 506). Ростислав използвал убийството на българския цар през 1256 г. като повод да нахлуе на българска територия. Този поход той осъществил през 1257 г., като стигнал дори до българската столица Търново (Dimitrov, 1998: 159). Пряк резултат от тези негови действия било откъсването на Видинска област от българската държава. Българите контраатакували през 1260 г., като използвали поражението на унгарците във войната срещу Чехия. Българските войски превзели Видин и Браничево и нахлули в Северинска област. Унгарският отговор дошъл през 1261 г., когато унгарците превзели Видин (Nikov, 1920: 97 – 99; Nikov, 1922: 15 – 17; Pantev & Bozhilov, 2008: 65; Bozhilov & Gjuzelev, 1999: 511). Така Видин отново преминал в ръцете на Ростислав Михайлович. През 1262 г. той починал, но отворилият се политически вакуум в региона бързо бил запълнен от нов отцепник – Яков Светослав.

Яков Светослав, подобно на Ростислав Михайлович, бил руски княз, който избягал от татарското нашествие и намерил убежище в България. Той успял да спечели доверието на българския цар Константин Асен (1257 – 1277) и получил от него владение, вероятно разположено в най-западните части на Стара планина (Pantev & Bozhilov, 2008: 69). Още през 1263 г. той успял да получи и Видин от унгарците. Неговото владение се отличавало с голяма политическа самостоятелност, като той дори емитирал собствени монети. Освен това във външната си политика Яков Светослав рядко се съобразявал с Търново и за известен период гравитирал към Унгария (Dimitrov, 1998: 173 – 175; Nikov, 1920: 136 – 151; Nikov, 1922: 19 – 27; Bozhilov & Gjuzelev, 1999: 512 – 514). Той дори изявил претенции към българския трон. В крайна сметка, в резултат на дворцови интриги, Яков Светослав бил отстранен, а владението му било присъединено към българската държава най-късно през 1277 г. (Nikov, 1922: 27; Dimitrov, 1998: 198). Доказателства за това, че към 1278 – 1279 г. Видинска

област била част от Българското царство, са приписката към Свърлижкото евангелие⁵⁾ и известieto в поемата на Мануил Фил, че при похода си в българските земи византийският пълководец Михаил Глава превзел Видин:

„Защото, като получи без риск Търново...,

...И след това превзе отново Преслав,

Ловеч заедно с него, Червен и Видин.

И обширната равнина край Дунава“⁶⁾.

Тези извори показват недвусмислено, че по това време Видинска област била неразделна част от България и признавала властта на цар Ивайло (1277 – 1280) (Dimitrov, 1998: 198). Трябва да припомним, че именно през този етап от развитието на сепаратизма в българските земи се забелязват нови признаци в самостоятелните владения. А именно много по-голямата им политическа независимост, която намирала различни проявления – сечене на собствени монети от сепаратистите, приемане на царски титли и инсигнии, претенции към царския престол в Търново и много по-сериозна обвързаност с чужди на българската държава сили (Nikolov, 2005: 71 – 78). Тези нови черти в политическия живот на самостоятелните владения до голяма степен се дължали както на тежката политическа криза в България и абсолютната невъзможност на владетелите в Търново да се противопоставят на центробежните сили в голяма част от подвластните им територии, а също така и на естествената еволюция в развитието на сепаратистичните владения.

Така набелязаните тенденции се задълбочили още повече в следващите десетилетия. В тази връзка, едни от най-тежките прояви на сепаратизъм в българските земи през 80-те години на XIII в. били именно в Северозападна България. В Браничево установили своята власт братята Дърман и Куделин (Bozhilov & Gjuzelev, 1999: 513), а във Видинско – Шишман. Както Дърман и Куделин, така и Шишман били от кумански произход. Дърман и Куделин се установили в Браничевска област през 1273 г., като използвали политическата криза в Унгария при управлението на крал Владислав IV (1272 – 1290) (Nikov, 1930: 96 – 153). Те признали татарската хегемония и в периода 1282 – 1285 г. успели да отблъснат няколко унгарски военни похода към своите земи. Владението на Дърман и Куделин било унищожено през 1291 г., когато обединените армии на сърбите, водени от братята крале Милутин и Драгутин, успели да разгромят силите на Дърман и Куделин и да ги прогонят от Браничево (Bozhilov & Gjuzelev, 1999: 532 – 533). Това бил и първият случай, в който сърбите успели трайно да превземат територии в тази зона, и в следващите десетилетия се превърнали в основен унгарски конкурент за областта Мачва, измествайки България.

Тъй като Българският северозапад през XIV в. бил олицетворяван основно от териториите с център град Видин, за нас много по-интересно е владението, което се образувало във Видин, и процесите, които протекли

в областта в последните две десетилетия на XIII и първите три десетилетия на XIV в. Основателят на това владение – Шишман, бил от кумански произход, но по-важното обаче било, че той се намирал в роднински отношения с Асеневци чрез брака си с една неизвестна по име дъщеря на Анна-Теодора (дъщеря на цар Иван Асен II) и севастократор Петър, един от първите хора в царството по времето на цар Михаил II Асен (1246 – 1256) (Bozhilov, 1994: 113). Този брак осигурил на Шишман добри позиции в търновския двор. Ив. Божилов предполага, че или Шишман е получил апанажно владение с център във Видин от възкачилият се на българския трон през 1280 г. Георги I Тертер, което му е било осигурено от еднакъв кумански произход на двамата, или той сам е извоювал позицията си, разчитайки на роднинските си връзки с Асеневци (Pantev & Bozhilov, 2008: 69). Времето, в което се появява на политическата сцена Шишман, се оказва изключително подходящо за формиране на самостоятелно владение. Както България, така и Унгария била изпаднала в сериозна политическа криза. Господстващата сила в региона от Източна Унгария до южноруските степи бил татарският хан Ногай. Подобно на Дърман и Куделин, Шишман признал неговото върховенство и впоследствие се ослянал на татарската подкрепа (Nikov, 1922: 36).

Възникналото през втората половина на XIII в. сепаратистично владение във Видин, чийто основател е Шишман, е особено важно с оглед развитието на Видинска област в политическо отношение през следващите десетилетия. В тази връзка, трябва да се отбележат две неща. Първо, владението на Шишман създава прецедент в политическата практика на българските земи през разглеждания период. То е първото и едно от малкото самостоятелни владения, при което имаме предаване на властта по наследство във второ поколение (Nikolov, 2005: 71 – 78). По-голямата част от сепаратистичните владения в българските земи през периода кр. на XII – XIV в. съществуват, докато е на политическата сцена техният основател и пръв владетел, и приключват своя живот с неговата смърт или отстраняване от власт. Именно в това се състои прецедентът, който създава в политическата действителност владението на Шишман. В някакъв момент, неизвестно кога, основателят Шишман бил наследен от сина си Михаил. Не знаем точния момент на предаването на властта, защото нямаме извори, които да го фиксират, но друго е по-важно в случая – при това предаване на властта по наследство на практика се формира регионална династична традиция, която се явява опозиция на управляващата в Търново династия въпреки тесните роднински връзки между двете семейства. В перспектива това означавало формиране на паралелен център на власт във Видин и създаване на традиция в това отношение. А веднъж формирана, тази традиция щяла да се окаже твърде трудна за преодоляване от страна на Търново.

Второто нещо, което трябва да споменем във връзка с владението, основано от Шишман, е сравнително дългият период от време, в който то съществува – около 50 години. Тук е необходимо да отбележим накратко хронологическите граници на съществуването на това владение. Първите известия за видинския господар Шишман са от 1292 г., когато той започнал война срещу сърбите, за която разказва сръбският архиепископ Данило⁷⁾. Описаните събития обаче показват, че по това време Видинското владение вече било съществен фактор в живота на Балканите, което кара изследователите да търсят корените му в по-ранен период. С оглед на това основаването на владението обикновено се поставя през 80-те години на XIII в., въпреки че нямаме преки известия в изворите относно това събитие⁸⁾. В литературата е господстващо мнението, че след 1323 г., когато Михаил Шишман бил избран за български цар, Видинското владение било присъединено към териториите на Българското царство и сепаратизмът в тази зона бил преодолян (Nikov, 1930: 96 – 153). Това е едно твърдение, което бихме могли да поставим под въпрос, ако се вгледаме в наличните извори. След 1323 г. областта продължавал да управлява братът на Михаил – Белаур, който според някои изследователи носел деспотска титла⁹⁾. Това означава, че в периода 1323 – 1331 г. Видинско е запазило известна автономия, но разбира се, много по-ограничена в сравнение с предишния период. Д. Поливянни е още по-категоричен и отбелязва, че и след 1323 г. Видинско запазило „независимо положение“ (Polivyanni, 1989: 96). В областта продължавал да управлява представител на „местната династия“, което означава и укрепване на тази регионална традиция. Окончателното преодоляване на местната автономия и директното подчинение на Видинско на центъра в Търново би трябвало да се разположи чак при потушаването на бунта на Белаур от страна на цар Иван Александър (1331 – 1371) в първата половина на 30-те години на XIV в.

Всичко това означава, че сепаратистичните тенденции в областта така и не били преодоляни до началото на управлението на цар Иван Александър. Те били за кратко притъпени от факта, че във Видин и Търново управлявали двама братя. Но именно в този период местната династична традиция във Видин продължавала да укрепва, тъй като двамата братя, на практика, се изтъквали като представители на две различни династии. За да внесем яснота в така направената констатация, е нужно да се дадат някои уточнения. Основателят на владението – Шишман, имал общо три известни деца от двата си брака – Михаил, Белаур и Кераца Петрица (Bozhilov, 1994: 119, 134 – 136). Не разполагаме със сведения дали и тримата са били родени от първата жена на Шишман, потомката на Асеновци, или някое от децата е било от втория му брак с дъщерята на сръбския властел Драгоша. Това, което е безспорно, е, че първородният син Михаил по майка е бил Асеновец (Bozhilov, 1994: 119). Именно това бил един от решаващите аргументи при избора му за български цар през 1323 г.

По отношение на Кераца Петрица също не би трябвало да имаме съмнения, че тя е потомка на Асеновци, тъй като нейният син Иван Александър неведнъж изтъква произхода си от тази царска династия. А тази роднинска връзка той би могъл да има единствено по линия на майка си. Що се отнася до Белаур, то можем да предположим, че той е бил най-малкият от децата на Шишман и неговата майка е била неизвестна по име сръбкиня. Основания за това са неговото име, което според Ив. Божилов има унгарско-сръбски произход, и просръбското му поведение в периода 1330 – 1331 г. (Nikov, 1922: 85; Pantev & Bozhilov, 2008: 71) Според П. Ников името Белаур е от тюркски произход и било образувано от унгарското собствено име Бела и наставката -ур, която ще рече „господар“ (Nikov, 1922: 43 бел. 3). Той обаче също счита, че Белаур е дете от втория брак на Шишман, аргументирайки се с неговото просръбско поведение на политическата сцена.

Куманският произход на Михаил не бил забравен, но за разлика от баща си Шишман и брат си Белаур, той бил преди всичко потомък на Асеновци. Михаил си прикачил фамилното име Асен, изтъквайки се като част от тази славна династия, и всъщност прокламирал нейното възстановяване на трона в Търново след няколко десетилетия управление на династията Тертер, с която, между другото, Михаил също бил в роднински връзки по майчина линия (Bozhilov, 1994: 119). В същото време, ако приемем, че Белаур бил дете от втория брак на баща си, то това означава, че той нямал роднинска връзка нито с Асеновци, нито с Тертеровци и можел да се афишира само като наследник на Шишман и продължител на семейната традиция във Видин. Така формиралата се местна династична традиция във Видин успяла да оцелее в продължение на цели 5 десетилетия и имала трима представители – Шишман, Михаил и Белаур¹⁰). За този половин век две поколения от местното население израснали с мирогледа, че техният владетел се намира във Видин, а не в Търново. Тази традиция утвърдила Видин като център на власт, който да се явява опозиция на столицата Търново. Тази представа трайно залегнала в мирогледа на жителите на областта.

Така, когато в първата половина на 30-те години на XIV в. Видинска област за пръв път от много десетилетия попаднала под пряката власт на царя в Търново, в нея вече били налице сериозни проблеми от политически характер, които правели властта на царя изключително нестабилна, а това било предпоставка за ново отцепване. Сепаратизмът бил пуснал дълбоки корени в тези територии и се превърнал в практика, която се оказала изключително трудна за преодоляване, особено когато към нея се прибавила и възникналата местна династична традиция. Така формираният се политически модел за района на Видин оказал значително влияние и върху политическото развитие на областта в средата и втората половина на XIV в. и бил една от основните предпоставки за възникване на Видинското царство, начело с цар Иван Срацимир, през 50-те години на века.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Преписката на папа Инокентия III с българите. Увод, текст и бележки от Ив. Дуйчев. – ГСУ-ИФФ, XXXVII, 1942, № 3, с. 1 – 116.
2. Относно този въпрос виж също Билярски, Ив. (1998). Институциите на средновековна България. Второ българско царство (XII – XIV век). София.
3. Златарски не посочва никаква аргументация. Цанкова-Петкова също не се аргументира, като дори допуска връзка между бунта и синовете на Асен – Иван Асен и Александър. Иван Божилов заявява, че приема тезата на Златарски за 1211 г., която според него изглеждала най-логична, тъй като това била най-тежката година от управлението на Борил, в която той претърпял няколко поражения, и избухването на бунта във Видин не бивало да се разглежда изолирано от тези събития.
4. Подбрани извори за българската история. Т. 2. Българските държави и българите през Средновековието. София, 2004, с. 200.
5. Подбрани извори за българската история. Т. 2. Българските държави и българите през Средновековието. София, 2004, с. 261; За приписката в Свърлижкото евангелие вж. още К. Господинов. Свърлижката приписка като исторически извор. – ИПР, 3 – 4, 2005, 151 – 175.
6. Гюзелев, В. (2015). Средновековна поезия от и за българите. София, с. 308.
7. Подбрани извори за българската история. Т. 2. Българските държави и българите през Средновековието. София, 2004, с. 223 – 225.
8. Относно различните предположения за възникване на Видинското владение вж. Fine, J. (1987). The Late Medieval Balkans. A critical survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman conquest .Michigan, p. 183 – 184, 220.
9. Ив. Билярски не включва Белаур към списъка с българските деспоти. По този въпрос вж. Билярски, Ив. Институциите на средновековна България. Второ българско царство (XII – XIV век). София, 1998, с.24. Тезата, че Белаур е носил деспотска титла, е изказана от Ал. Бурмов, който твърди, че той я е наследил от баща си. Вж. Бурмов, Ал. История на България през времето на Шишмановци. – В: Избрани произведения. Т. 1. София, 1968, с. 220 – 278.
10. Съществуват предположения, че още един представител на фамилията Шишман е управлявал във Видин. Това е изобразеният на стенопис в църквата „Св. Богородица Милостива“ в с. Долна Каменица (разположено в близост до гр. Ниш) деспот Михаил. Според запазенния надпис той е: „Михаил деспот в Христа Бога верен, син на Михаил царя“. Съществуват различни предположения коя е тази личност, като най-логичното изглежда да е бил някой неизвестен син на цар Михаил III Шишман. За него обаче няма абсолютно никакви други извори. Поради тази причина не можем да твърдим със сигурност, че споменатият деспот Михаил е управлявал във Видин. Това е вероятно, но не е сигурно. Още повече че не ни е известно времето, в което той е носил деспотска титла и евентуално е упражнявал властта си над определени територии в западните български краища. До

намирането на нови извори въпросът остава открит. Вж. Л. Мавродинова. Църква в Долна Каменица. Стенописи от времето на цар Михаил Шишман. София, 1969; Д. Полывянный. К истории Видинского деспотства в XIV веке. – В: Българско средновековие. Българо-съветски сборник в чест на 70-годишнината на проф. Ив. Дуйчев. София, 1980, 93 – 98; Ив. Билярски. Институциите на средновековна България. Второ българско царство (XII – XIV век). София, 1998, с. 23 – 24.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Angelov, D. (1968). *Istoria na Vizantia. Vtora chast 867-1204*. Sofia [Ангелов, Д. (1998). *История на Византия. Втора част 867 – 1204*. София].
- Angelov, D. & Cholpanov, B. (1994). *Balgarska voenna Istoria prez Srednovekovieto (X – XV век)*. Sofia [Ангелов, Д. & Б. Чолпанов. (1994) *Българска военна история през Средновековието (X – XV век)*. София].
- Biliarski, Iv. (1998). *Institutziite na srednovekovna Balgaria. Vtoro balgarsko tzarstvo (XII – XIV vek)*. Sofia [Билярски, Ив. (1998) *Институциите на средновековна България. Второ българско царство (XII – XIV век)*. София].
- Bozhilov, Iv. (1977). Belota – balgarski vlastel ot nachaloto na XIII v. – *Istoricheski pregled*, 1, 71 – 81. [Божилков, Ив. (1977). Белота – български властел от началото на XIII в. – *Исторически преглед*, 1977, 1, 71 – 81].
- Bozhilov, Iv. (1994). *Familiyata na Asenevtzi (1186 – 1460). Genealogia i prosopografia*. Sofia [Божилков, Ив. (1994). *Фамилията на Асеневци (1186 – 1460). Генеалогия и просопография*. София].
- Bozhilov, Iv. & Gjuzele, V. (1999). *Istoriya na Balgaria. Tom I. Istoriya na srednovekovna Balgaria VII – XIV v*. Sofia [Божилков, Ив. & Гюзелев, В. (1999). *История на България. Том I. История на средновековна България VII – XIV в*. София].
- Burmov, Al. (1968). *Istoria na Balgaria prez vremeto na Shishmanovtzi. – Vav: Izbrani proizvedeniya. T. I*. Sofia, 220 – 278. [Бурмов, Ал. (1968). *История на България през времето на Шишмановци. – В: Избрани произведения. Т. I*. София, с. 220 – 278].
- Dancheva-Vasileva, A. (1985). *Balgaria I Latinskata imperiya (1204 – 1261)*. Sofia [Данчева-Василева, А. (1985). *България и Латинската империя (1204 – 1261)*. София].
- Dimitrov, Hr. (1998). *Balgaro-ungarski otnoshenia prez Srednovekovieto*. Sofia [Димитров, Хр. (1998). *Българо-унгарски отношения през Средновековието*. София].
- Fine, J. (1987). *The Late Medieval Balkans. A critical survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman conquest*. Michigan.

- Gagova, Kr. (2004). *Krastonosnite pohodi I srednovekovna Balgaria*. Sofia [Гагова, Кр. (2004). *Кръстоносните походи и средновековна България*. София].
- Gospodinov, K. (2005). Svarlzhkata pripiska kato Istoricheski izvor. – *Istoricheski pregled*, 3 – 4, 151 – 175. [Господинов, К. (2005). Свърлижката приписка като исторически извор. – *Исторически преглед*, 3 – 4, 151 – 175].
- Gjuzelev, V. (2015). *Srednovekovna poeziya ot I za balgarite*. Sofia [Гюзелев, В. (2015). *Средновековна поезия от и за българите*. София].
- Kaimakamova, M. (2002). Vladetelitate na Rodopskata oblast (Kam vaprosa za separatizma na Balkanite prez Srednovekovieto). – *Rhodopica*, 1 – 2, 303 – 334. [Каймакамова, М. (2002). Владетелите на Родопската област (Към въпроса за сепаратизма на Балканите през Средновековието). – *Rhodopica*, 1 – 2, с. 303 – 334].
- Koycheva, E. (2004). *Parvite krastonosni pohodi I Balkanite*. Sofia [Койчева, Е. (2004). *Първите кръстоносни походи и Балканите*. София].
- Kuzev, Al. & Gjuzelev, V. (1981). *Balgarski srednovekovni gradove I kreposti. T. I. Gradove I kreposti po Dunav I Cherno more*. Varna [Кузев, Ал. & Гюзелев, В. (1981). *Български средновековни градове и крепости. Т. I. Градове и крепости по Дунав и Черно море*. Варна].
- Mavrodinova, L. (1969). *Tzarkva v Dolna Kamenitza. Stenopisi ot vremeto na tzar Mihail Shishman*. Sofia [Мавродинова, Л. (1969). *Църква в Долна Каменица. Стенописи от времето на цар Михаил Шишман*. София].
- Nikolov, G. (2005). Etapi na separatizma v balgarskoto tzarstvo (kraya na XII – nachaloto na XIV v.). – V: *Balgarskite zemi prez Srednovekovieto (VII – XVIII v.). Mezhdunarodna konferentziya v chest na 70-godishninata na prof. Aleksandar Kuzev*. Varna, 71 – 78. [Николов, Г. (2005). Етапи на сепаратизма в Българското царство (края на XII – началото на XIV в.). – В: *Българските земи през Средновековието (VII – XVIII в.). Международна конференция в чест на 70-годишнината на проф. Александър Кузев*. Варна, 71 – 78].
- Nikolov, G. (2011). *Samostoyatelni I polusamostoyatelni vladeniya vav vazobnovenoto balgarsko tzarstvo (kraya na XII – sredata na XIII v.)*. Sofia [Николов, Г. (2011). *Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възобновеното Българско царство (края на XII – средата на XIII в.)*. София].
- Nikolova, B. (1997). *Ustroystvo I upravlenie na Balgarskata pravoslavna tzarkva (IX – XIV vek)*. Sofia [Николова, Б. (1997). *Устройство и управление на Българската православна църква (IX – XIV век)*. София].
- Nikov, P. (1912). Tzar Boril v svetlinata na edin nov pametnik. – *Spisanie na BAN*, 3, 121 – 134. [Ников, П. (1912). Цар Борил в светлината на един нов паметник. – *Списание на БАН*, 3, 121 – 134].

- Nikov, P. (1920). Balgaro-ungarskite odnosheniya ot 1257 do 1277 godina. – *Sbornik na BAN*, 11/7, 1 – 200 [Ников, П. (1920). Българо-унгарските отношения от 1257 до 1277 година. – *Сборник на БАН*, 11, с. 1 – 200].
- Nikov, P. (1922). Istoriya na Vidinskoto knyazhestvo do 1323 g. – *Godishnik na Sofiyskiya universitet – Istoriko-filologicheski fakultet*, 18, p. 1 – 124 [Ников, П. (1922). История на Видинското княжество до 1323 г. – *ГСУ-ИФФ*, 18, с. 1 – 124].
- Nikov, P. (1930). Sadbata na severozapadnite balgarski zemi prez Srednite vekove. – *Balgarska istoricheska biblioteka*, 1, p. 96 – 153. [Ников, П. (1930). Съдбата на северозападните български земи през Средните векове. – *БИБ*, 1, с. 96 – 153].
- Pantev, A. & Bozhilov, Iv. (2008). *Grad Vidin. Kratak istoricheski ocherk*. Sofia [Пантев, А. & Божилов, Ив. и др. (2008). *Град Видин. Кратък исторически очерк*. София].
- Petrov, P. (1957). Kam vaprosa za osvobozhdenieto na Vidinska, Belgradska i Branichevska oblast ot vizantiysko igo i za prisaedinyavaneto im kam Vtorata balgarska darzhava. – *Istoricheski pregled*, 2, p. 84 – 92. [Петров, П. (1957). Към въпроса за освобождението на Видинска, Белградска и Браничевска област от византийско иго и за присъединяването им към Втората българска държава. – *Исторически преглед*, 2, с. 84 – 92].
- Podbrani izvori za balgarskata Istoriya. T. 2. Balgarskite darzhava i balgarite prez Srednovekovieto. Sofia, 2004 [Подбрани извори за българската история. Т. 2. Българските държави и българите през Средновековието. София, 2004].
- Polivyanni, D. (1980). K istorii Vidinskogo despotstva v XIV veke. – V: *Balgarsko srednovekovie. Balgaro-savetski Sbornik v chest na 70-godishninata na prof. Iv. Duychev*. Sofia, 93 – 98. [Полывянный, Д. (1980). К истории Видинского деспотства в XIV веке. – В: *Българско средновековие. Българо-съветски сборник в чест на 70-годишнината на проф. Ив. Дуйчев*. София, 93 – 98].
- Polivyanni, D. (1989). *Srednovekovniyat balgarski grad prez XIII – XIV vek*. Sofia [Поливянни, Д. (1989). *Средновековният български град през XIII – XIV век*. София].
- Prepiskata na papa Inokentiya III s balgarite. Uvod, tekst i belezhki ot Iv. Duychev. – *Godishnik na Sofiyskiya universitet – Istoriko-filologicheski fakultet*, 1942, 3, p. 1 – 116. [Преписката на папа Инокентия III с българите. Увод, текст и бележки от Ив. Дуйчев. – *ГСУ-ИФФ*, 1942, 3, с. 1 – 116].
- Radich, R. (1986). Oblasni gospodari u Vizantiyi krayem XII i u prvim detzeniyama XIII veka. – *ZRVI*, 24 – 25, p. 172 – 245. [Радић, Р. (1986). Обласни господари у Византији крајем XII и у првим деценијама XIII века. – *ЗРВИ*, 24 – 25, с. 172 – 245].

- Tzankova-Petkova, G. (1978). *Balgaria pri Asenevtzi*. Sofia [Цанкова-Петкова, Г. (1978). *България при Асеновци*. София].
- Tzuhlev, D. (1932). *Istoriyata na grada Vidin I negovata oblast. (Vidinsko, Kulsko, Belogradchishko, Lomsko, Oriyahovsko, Vrachansko, Ferdinandsko, Berkovsko i Krayna)*. Sofia [Цухлев, Д. (1932). *Историята на града Видин и неговата област. (Видинско, Кулско, Белоградчишко, Ломско, Оряховско, Врачанско, Фердинандско, Берковско и Крайна)*. София].
- Zlatarski, V. (1994). *Istoriya na balgarskata darzhava prez srednite vekove. Tom 3. Vtoro balgarsko tsarstvo. Balgaria pri Asenevtzi (1187 – 1280). Vtoro fototipno izdanie*. Sofia [Златарски, В. (1994). *История на българската държава през Средните векове. Том 3. Второ българско царство. България при Асеновци (1187 – 1280). Второ фототипно издание*. София].

SEMI-INDEPENDENT POSSESSIONS IN THE NORTH-WESTERN BULGARIAN LANDS FROM THE END OF THE XII TO THE BEGINNING OF THE XIV CENTURY

Abstract. The article focuses on the semi-autonomous possessions in the north-western Bulgarian lands between the end of the XII and the beginning of the XIV century. The main accent is placed on Vidin region. The political model formed there at the end of the XIII and the beginning of the XIV century was mentioned as the basic prerequisite for the future development of the area in the middle and the second half of the XIV century.

✉ **Mr. Hristin Lalev, PhD student**

Faculty of History
University of Sofia
15, Tzar Osvoboditel Blvd.
1504 Sofia, Bulgaria
E-mail: hristin_lalev@abv.bg